

Hatos Pál

Rossz fiúk éve – 1919

1964-ben Varga Jenő a Magyarországi Tanácsköztársaság egykori pénzügyi-, majd szociális termelésért felelős népbiztosa, legutoljára pedig a Népgazdasági Tanács elnökeként legfőbb gazdasági vezetője amolyan erkölcsi végrendeletfélét írt Moszkvában. A néhány hónappal később elhunyt veterán kommunista gazdasági szakember valószínűleg sejtette, hogy sorai nem jutnak egyhamar nyomdafestékhez. Az *Eszme* megvalósulásáról ugyanis nem a kötelező kincstári optimizmussal, hanem csalódott haraggal írt:

„...nem tudom leküzdeni súlyos aggodalmaimat. Egy kérdés lebeg előttem, ami egész életem kérdése: lehet-e valódi szocialista társadalmat építeni? Lényegében arról van szó, hogy lehetséges-e az átmenet egy olyan társadalomba, amely a munka megfelelő javadalmazása elvén alapul, egy olyan társadalomba, ahol a termelés eszközei a társadalomé (szocializáltak) és ezért a kapitalista kizsákmányolás lehetetlen, lehetséges-e az átmenet a kommunista, azaz a valóban szocialista társadalmi rendbe, ahol a jövedelemelosztásban még mindig megvannak a kapitalista társadalomhoz hasonló különbségek? [...] Ritka kivétellel a Szovjetunióban mindenki arra törekszik, hogy növelje jövedelmét. A kapitalizmushoz hasonlóan ez az emberek életének legfontosabb tartalma. Ha csak a lakosságnak azon széles rétegeinél lenne ez, amelyeknek a havi fizetése 30-80 rubel, ez a vágy érthető és megbocsátható; de ha a megfelelő jövedelemmel rendelkező emberek ugyanezt csinálják, az összeegyeztethetetlen a szocializmussal! Az októberi forradalom [értsd: az 1917. november 7-i bolsevik hatalomátvétel – H. P.] után 46 évvel a szovjet társadalom mély erkölcsi hanyatlásához vezetett a társadalom kiépítése a kizárólag a »munka szerinti javadalmazás« elvén, vagyis a kapzsiság elvén.”¹

Varga Jenő élete küzdelmes fiatalságától kezdve összekapcsolódott a munkásmozgalommal, s már a '19-es proletárdiktatúra előtt is szédületes pályát írt le. A péklegényből szorgalmas és kitartó önképzést, majd magyar és külföldi egyetemi tanulmányokat követően ismert és elismert közgazdásszá váló szociáldemokrata Varga

¹ VARGA, 2019. 183.

a *Népszava* rendszeres cikkírója, valamint a *Szocializmus* komoly teoretikusa volt. Sokoldalú érdeklődését mutatta a pszichoanalízis iránti korai és komoly elkötelezettsége is – ennek köszönhető például, hogy 1919 tavaszán Sigmund Freud budapesti bankokban elhelyezett szerény megtakarításai nem váltak a proletárdiktatúra államcsődítő dühének prédájává.² Varga pályája ráadásul a Tanácsköztársaság bukása után sem tört derékba. Azon kevés Moszkvába menekült magyar kommunista vezetők egyike volt, akik nem Sztálin kivégzőosztaga előtt fejezték be pályafutásukat az 1930-as évek végén, sőt, az a kétes dicséret terjedt el róla, hogy Sztálin kedvenc közgazdásza volt. Mindenesetre a második világháború végén ártatlan emberek százezreinek életét követelő kényszermunka-szolgálat, az ún. „málenkij robot” mefisztói gondolatát valószínűleg az ő elképzeléseiből gyúrta össze a gátlástalan szovjet diktátor. De Varga idézett hatyúdalából nem csupán a öregkori kiábrándulás megrendítő élménye cseng ki – egy ponton a szenvedélyes toll alól az csúszik ki: „belehalok a bánatba” –, hanem azt is leírja, hogy a magyar proletariátus 1919-es erőszak nélküli békés hatalomra jutása egyszeri és kivételes eset volt a világtörténelemben. „A világban nincs másik [O]sztrák-[M]agyar [M]onarchia, de nem lehet a jövőben sem” – írta Varga 1964-ben, s hozzáfűzte: „Ezért nem lesz békés hatalomváltás összeomlása alapján...”³ Alighanem igazat írt; különös, zavarbaejtő történet az 1919-es magyar kommunista kísérlet története.

Varga írása egész mostanáig kéziratban maradt. Nem véletlenül, hiszen megírása idején sütött a leginkább a nap a Tanácsköztársaság történetére: a kádári emlékezetpolitika egyik legfontosabb pillére volt ez a rövid időszak, amelynek 1956 után meg kellett testesítenie a magyar nép „igazi” forradalmi hagyományait – szemben a levett „ellenforradalommal”. S egyáltalán a történelem győztes logikáját, amelyben „mi a kommunisták mindig előre megyünk”. A „dicsőséges 133 nap” mégis alig több mint harminc évig volt intenzíven vizsgált kutatási téma, a mai negyveneseknek és a náluk idősebbek számára bemagolandó tananyag, s persze a közterek képét átalakító, monumentális emlékművekbe és gigantikus bronzszobrokba öntött, gondosan megkonstruált emlékezetpolitikai panteon. Ki ne emlékezne a Felvonulási téren Kiss István 1969-ben felállított alkotására, a pesti köznyelv által csak „Ruhatárosnak” csúfolt 50 mázsás hatalmas Tanácsköztársasági emlékművére, amelyet Berény Róbert korabeli plakátja ihletett? 1990 után azonban – mind a tananyagot, mind az emlékműveket – majdnem mindenki elfelejtette. Joggal.

A proletárdiktatúra emléke azonban mégsem hullott ki teljesen az emlékezetből. A magyarországi Tanácsköztársaság máig sem csupán egy, a közép- és köztes európai térséget 1918–1921 között elárasztó tucatnyi, egy-kéthetes vagy pár hónapos kérészállami kísérletek közül – pedig kis túlzással akár ezek közé is sorolhatnánk a különböző tiszavirágéletű Lajtabánságok, szabadállamok és ilyen-olyan köztársaságok közé, mert a merész kommunista kísérletnek már a kezdetekor sem adtak sok esélyt. A jóindulatú szemlélők, mint Károlyi Mihály vagy Jászi Oszkár sem. Mégis más ez a 133 nap, hiszen több szempontból is dobogós korszakról van szó.

² Varga Jenő levele Székely Béla pénzügyi népbiztoshoz a Sigmund Freud által az Agrárbanknál tudományos folyóiratok kiadására letétbe helyezett 250 000 korona, illetve saját kisebb letétje Bécsbe, Freud részére való utalásáról 1919. április 16-án. MNL OL K 255-1919-2356.

³ VARGA, 2019. 191.

Az '56-os forradalom után ez a második legrövidebb időszaka a magyar történelemnek, amely a mai napig mélyen meghatározza a politikai gondolkodásunkat, s mélyen megosztja érzelmeinket. A bőrkabátos Lenin-fiúk öncélú kegyetlenkedéseit úgy tartjuk számon, mint a 20. századi magyar történelem totalitárius nyitányát, amely ráadásul a magyar művészeti és szellemi élet jelentős részének csatlakozásával következett be. Móricz Zsigmond, Krúdy Gyula, Bortnyik Sándor, Ferenczi Sándor és rengeteg más alkotó és tudós lelkesedett – legalábbis egy ideig – a proletáruralomért. Kassákról, Lukácsról nem is szólva. A fiatal Márai Sándor gyakorlatilag ódát írt a terrorista Fabik-különítményről, miközben a terrorcsapat által erőszakkal lefoglalt székesfehérvári püspöki rezidencia kényelmét élvezte.

Ennek ellenére az állami szintre emelt terror igazából anarchiába fúlt, a vörös-, majd a rákövetkező fehérterror gyilkosságainak emléke azóta is kísérti és mélységesen megosztja a magyar társadalmat. A Tanácsköztársaság múltját és azt is, ami utána következett, a sérelmi emlékezet máig hordozza. Ahogy Esterházy Péter finom humorral írja dédapja jogos felháborodástól és antiszemita kitételektől hemzseggő korabeli emlékiratára utalva: *„A családi emlékezet nem a forradalmak felidézésében éri el a szellemi magaslatait, látószöge hirtelen beszűkül – gyilkosaink szempontjait kisszerűen ignoráljuk – az arisztokratikusságból csupán a finnyáság marad, meg egy kis rémületől görcsös önteltség és fennenköpés.”*⁴ Kun Béla és a „zsidóuralom” toposzai rendszerváltozásokat túlélve ott lobognak az összesküvéselméletek zavaros tűzű kohóiban, de a korszakról alkotott hiányos ismereteknek legalább annyira oka, hogy a Tanácsköztársaság vonakodó csendestársait, a szociáldemokratákat, az 1950-es évektől a kommunista rendszer történetírása kiradírozta történelmünkéből. A töprengő Kunfi Zsigmondot éppúgy, mint a Forradalmi Kormányzótanács májusban öngyilkosságot fontolgató névleges elnökét, Garbai Sándort, s velük együtt a famunkásokat, a vasasokat, nyomdászokat és építőmunkásokat, akiknek végső álma nem a termelőeszközök társadalmi tulajdona volt, hanem a munkátlanság. Mert ahogy századelő rejtőzködő emlékezetű nagy írójának, Kóbor Tamásnak az események kapcsán megfogalmazott bölcs analízise megfogalmazta: *„Jó érzés nem dolgozni.”*⁵ A proletárdiktatúra alatt a bérek 100%-kal emelkedtek, míg a termelés legalább 50%-kal csökkent.⁶

Kérdések tehát bőven akadhatnak ahhoz, hogy mítoszokon innen és túl végre megismerhessük 1919 tavaszának és nyarának lázas időszakát. Miért és kiket hódított meg a kommunizmus a háborúvesztés utáni hónapokban? Miért írt Tóth Árpád ódát a „Vörös Istenhez”, s mennyi pénzt vett fel az ellenforradalom későbbi prófétája, Szabó Dezső a kommunista rendszer végóráiban? Miért várta Krúdy Gyula, hogy a kommunizmus hatására férfiak többet nem fognak hazudni a nőknek, s miért ábrándult ki Babits egy hónap alatt a nagy időkből és nagy emberekből? Átadta-e Károlyi Mihály a hatalmat Kun Bélának, vagy kicsalták tőle? Puccs volt vagy forradalom, ami 1919. március 21-én történt? Valóban azért dobták el demokratikus örökségüket a szocialistákká lett szocdemek, mert ha nem kaptuk

⁴ ESTERHÁZY, 2000. 369. A dédapa emlékiratait lásd: ESTERHÁZY, 1921. Legújabban pedig: CSUNDERLIK, 2019.

⁵ KÓBOR, 1919. 86–87.

⁶ Varga Jenő felszólalása a Budapesti Forradalmi Központi Munkás- és Katonatanács (BFKMK) 1919. május 27-ei ülésén. BFKMK jegyzőkönyvei. BFL XVI. 1. g 1. doboz 21.

meg a Nyugat demokráciájától a magyar igazságot, akkor a Kelet diktatúrája – értsd: Lenin orosz bolsevikjei – megadják nekünk, ahogyan azt Garbai Sándor a Budapesti Munkástanács elbizonytalanodott küldöttei előtt 1919. március 21-e késő délutánján fásult hangon kijelentette? Mit is takart valójában a magyar társadalom bolsevizálódása, amelyről Párizsban a „Négyek Tanácsában” szánalommal vegyes kíváncsisággal beszéltek az első napokban, s útnak ídították Smuts tábornokot egy párizsi békekonferenciára szóló meghívással? Ideológia volt vagy utópia, netán messiásváró vallási mozgalom, esetleg a háború utáni éhségtől és nyomortól gyötört társadalom hiányállapotának kifejeződése? Kik voltak a vidék direktóriumainak tagjai, mit akartak a munkások, s mit remélt a fővárosi elvtársakkal szembekerülő szegényparaszti agrárellenzék a kommunizmustól?⁷ Valóban rászorult-e a „forradalomra” a feudális Magyarország, ahol az urak gátlás nélkül gyakorolták az első éjszaka jogát a falusi parasztlányokon – mint azt a liberális, Lloyd George brit miniszterelnök vélte kárörvendően? Esetleg a bolsevizmus egyszerűen a háború alatt lerongyolódott és éhező városi társadalom zavaros bosszúja volt az élelemkészleteit rejtegető vidéki kisgazdatársadalommal szemben? Vagy éppen fordítva?

„Minden nélkülözhető el kell vennünk a várostól, oda kell adnunk a falunak, mert csak így remélhetünk bő aratást és csak így remélhetjük, hogy aratás után a falu népe élelmiszerfőlöslegeit át fogja adni” – mondta egyik vidéki küldött a Tanácsok Országos Gyűlésén szenvedélyes felszólalásában, míg más falusi küldöttek azt ajánlották a budapesti elvtársaknak, hogy ne mindig a mozijegyen és a színházon járjon az eszük, hanem fogjanak kapát a kezükbe. A városokban nem volt élelem, a munkásasszonyok dühösekké váltak, mert a savanyú főzelékhez legfeljebb húsjegyet kaptak és nem húst, vidéken pedig hiányzott az iparcikk, a gyufa és a cigaretta is hiánycikké lett, hidegen acsarkodtak a pipák a gazdák szájában. Egyedül a Vörös Hadseregbe való belépés kínált alternatívát a koplalásra. A bő zsold és kielégítő ételmezés kiváltságossá tette a százezernyi vörös katonát az otthon maradottakkal szemben. De vajon volt realitása a megszálló románok és csehek kiűzésének a vörös zászló alatt? Az északi hadjárat sikere 1919 május–júniusában mintha a kérdésre adott pozitív válasznak üzenetét közvetítette volna.

Miért tudta a Vörös Hadsereg – amelyben a későbbi Horthy-rendszer katonai felső vezetésének színe-virága ott harcolt – három hét alatt visszafoglalni Kassát, Eperjest és Bártfát, sőt, egy szénásszekér fedezékében négy vöröskatonára egészen a magyar-lengyel határig elküszni? A haza védelméért harcoló nacionalista katonatisztek és a világforradalmár álmodozók szövetségét később mindegyik fél természetellenesnek bélyegezte, s igyekezett maga mentséget találni. De itt is akadtak kivételek. A kommunizmus olyan világhírű neofitája, mint Lukács György és a Székely Hadosztály legvitüzesebb zászlóaljparancsnoka, Csucsá és Köröstárkány hős védője, Verbőczy Kálmán százados például egy életre barátságot kötött a tiszai fronton: „Ha visszagondolok ezekre az időkre mindig Önre kell gondolnom, mint egyik legodaadóbb és legbátrabb harcostársamra” – írta Lukács fél évszázaddal később is Verbőczynek, akinek hősiessége 1919. május elejének válságos napjaiban arra is rábírta, hogy a betörő román hadsereg ellen bátran harcoló székelyeket gyáva

⁷ JANOS, 1971. 85–96.

megfutamodásukkal veszélybe sodró budapesti I. vörösőrezred 3. zászlóaljának katonáit Poroszlónál „megtizedeltesse”.⁸ Vagy mégsem? A hiányos bizonyítékok – bizonyosan nem tudjuk, hogy a tizedelést egyáltalában végrehajtották-e, mert szemtanú nem volt, az áldozatokat nem azonosították –, Lukács öregkori gyerekes hencegése katonáskodásáról a poroszlói történetek kapcsán, s a szomorú történetből mítoszt konstruáló publicisztikai félvilág mindent jobban tudása illusztratív mutatja meg a történeti megismerés veleszületett gyengeségét az emlékezetpolitikai játszmák örök túlerejével szemben.¹⁰

A Tanácsköztársaság korából szóló forrásaink arról tanúskodnak, hogy a proletárdiktatúra minden volt, csak nem monolit hatalmi rendszer. A Szamuelyt kísérő és a Cserny-féle terrorlegények önkényes gyilkosságainak százai mellett ott van Sinkó Ervin, a krisztianus kecskeméti városparancsnok, aki az ellenforradalmi ludovikás kadétlegényeknek halálbüntetés helyett szabályos hittanórákat tartott Dosztojevszkij, Tolsztoj és az evangéliumok segítségével. Majd pedig élményeiből *Optimisták* címen megírta a korszak nagyregényét, amelynek kiadási kálváriája még egy további szívszorító nagyregény (*Egy regény regénye*) témája lett, híven szemléltetve, hogy buktak alá a megváltó eszmék a bürokratikus totalitarizmus bugyraiban már a harmincas években.

A Tanácsköztársaság célul tűzte ki a nők felszabadítását, de a népbiztosok kivétel nélkül férfiak voltak, s amikor Szamuely Tibor azt kérdezte tanácsalanel a Forradalmi Kormányzótanácsban, hogy mi legyen a Vörös Hadseregbe jelentkező asszonyok tömegeivel, a válasz az volt: küldjék a földekre őket.¹¹ A márciusi mámoros hatalomátvétel első intézkedései között bevezetett szesztilalmat néhány héttel a proletárdiktatúra bukása előtt eltörölték, a nőknek mégis csak feleannyi bort engedélyeztek, mint férjeiknek. Az alkoholtilalom sorsa egyébként is jól illusztrálja, hogy a proletárdiktatúra mennyire nem a történelem teleológiájából fakadt. A naiv idealizmusból és ostoba akarnokságból főzött intézkedés, mely legelső sorban az egészséges ivóvíztől elzárt alföldi nincstelen aratómunkásokat – a Tanácskormány potenciális agrártámogatóit – sújtotta, korántsem pusztán kommunista elmeszülemény volt, s nem is csupán évtizedes szociáldemokrata pedagógiai eszmény: évekkel később is rokonszenvvel emlékeztek meg róla a hívek családi életét komolyan vevő protestáns lelkészek.¹² Erről máig nemigen illik beszélni. Igaz ugyan, hogy a korai magyar kommunizmus egyházellenes volt, s szekularizációs terrorja nem diszkriminált az ortodox zsidó hitközségi takarékbetétek és a fényes katolikus püspöki paloták berendezései között, de a vallásellenes düh valamiképpen szintén operáló Vallásügyi Likvidáló Hivatal/Bizottság/Biztosság élén hitevesztett és haragos egykori piarista szerzetesek álltak, hanem mert a bolsevista kísérlet vallásos gyökerei letagadhatatlan rokonságban álltak a zsidó-keresztény hagyomány időnként vulkányszerűen kitörő eszkatológiai mélyáramaival.¹³ „Oroszországban

⁸ Lukács György levele Verbőczy Kálmánhoz (1965. április 30.) HIL MTK 133.d./ 76.

⁹ LUKÁCS, 1989. 164–166.

¹⁰ LENGYEL, 2017.

¹¹ Forradalmi Kormányzótanács ülései, 1919. április 2. MNL OL K 27 PTI601f/1 1. doboz

¹² MOLNÁR, 2011.

¹³ FAZEKAS, 1997., illetve FAZEKAS, 2001.

az emberek megpróbálnak egy tökéletesen igazságos világot létrehozni. Ez vallási ügy.” – mondta az író Franz Kafka az 1917-es oroszországi bolsevik forradalom véres vajúadásáról.¹⁴ Megállapítása a magyar kommunisták első generációjára is igaz volt, Lukács Györgytől Sinkó Ervinig.

A bolsevik politika kezdeti vallásos vonzerejéhez kétség sem férhet. A Vasárnapi Kör egyik délutánján Lukács György azt felelte az író nő Lesznai Annának, aki a kommunizmus ígéreteiről faggatta őt: „Még a kövek is üdvözülni fognak.” S ez a felekezeti kereteket nem tűrő vallásos vonzerő, ha nem is a lelkészek sokaságát tántorította el a történelmi egyházaktól, de néhányat akár a legjobbak közül is megkísértett. Így például, a Magyar Evangéliumi Keresztyén Diákszövetség fiatal és világlátott lelkészeit, Benkő Istvánt és Victor Jánost. 1919 őszén ugyan fegyelmi büntetésben részesültek a Tanácsköztársaság alatti szereplésükért, de a huszas-harmincas években mégis megkapták a legjobb pesti parókiákat a konzervatív vallási megújulás Horthy-korszakbeli kulcsszereplőjétől, Ravasz László református püspöktől. A történetnek ráadásul akad „katolikus változata” is. Zavarbaejtően sok rendtársához hasonlóan például Öveges József fiatal piarista szerzetes is megintést kapott rendi előljáróitól, mert a Tanácsköztársaság idején „némi lelki disszidáció jelei mutatkoztak nála”.¹⁵ Övegesből mégis felszentelt pap lett, s később, a korai Kádár-korszakban a tudományos ismeretterjesztés ikonikus alakjává vált mint a fizikai kísérleteket televízióon keresztül milliókkal megkedveltető tudós – aki reverendát ugyan nem hordott, de katolikus hitét sem 1919-ben, sem a „létező szocializmus” idején nem hagyta el.

A Tanácsköztársaság és az egyházak viszonya tehát korántsem írható le a majd egy tucatnyi papgyilkossággal és a paraszti tömegeket gyorsan elidegenítő, bár igen következetlen és kapkodó vallásüldözéssel. Utóbbi ráadásul inkább fordítva sült el, hiszen a háború utolsó éveiben kiürült templomok éppen a bolsevik propaganda ellenhatására teltek meg dacos hívekkel és sokszor antiszemita jelszavakkal is. „A vallásos felbuzdulás inkább a kommunizmus gyűlöletéből, s nem őszinte vallásos érzésből fakadt, baj volt, hogy a megtorló mozgalmat a kereszténység köntösébe öltöztették, amihez pedig nem sok köze volt” – írta emlékezéseiben a kaposvári plébános az 1919 őszén fellángoló „keresztény kurzus” igencsak szeplős gyökereiről.¹⁶

Az antiszemitizmus veszélyére egyébként már a proletárdiktatúra kikiáltásának éjszakáján figyelmeztett Kunfi Zsigmond, amikor a népbiztosi lista összeállításakor állítólag megjegyezte, hogy sok a zsidó a népbiztosok között, s ez rossz benyomást tesz a közönségre.¹⁷ Kunfi megjegyzése megdöbbenést keltett, és végül úgy érveltek, hogy ez a szempont csak később vehető figyelembe. Kunfi óvatosságával – és alapos marxista műveltségével – ekkor is, később is, a régi utópia híve volt: szocialista és kommunista társadalmat akart a marxi receptek alapján, de erőszak nélkül. Kun Béla és a vele érkezett új fiúk viszont azt gondolták a burzsoázia megsemmítése nélkül a régi utópia fabatkát sem ér. Az ekkor még csak szerveződő ellenforradalmi emigráció lapja, a *Bécsi Magyar Futár* nem is az erőszakosságot hányta Kun Béla

¹⁴ Kafkát idézi: LÖWY, 1985. 231.

¹⁵ KOLTAI (SZERK.), 2013. 37.

¹⁶ Hoss József: Töredékek a kommunizmus történetéből Kaposváron. É.n. HIL VII.1.774. 15.

¹⁷ Garbai Sándor emlékezései. É.n. PIL 810.f 1 öe.IV. k. 504–506.

és társai szemére, hanem „a zsidók államfenntartó képességét” vonta kétségbe: „a honmentés csak vérbeli magyaroknak lehet feladata”.¹⁸ Gömbös Gyula és társai ekkori írásai, valamint későbbi pályája is bizonyította, hogy az ellenforradalmárok leghangosabb képviselői szintén egy új generációt alkottak, s szintén az erőszakban hittek, csakúgy mint a Kommunisták Magyarországi Pártjának ifjú radikálisai. A különbség csak abban állt, hogy vörös helyett fehér zászlót tűztek annak élére.

Budapesten a megrémült zsidóságból már 1919 április–májusában is sok százan tértek ki, abban bízva, hogy a „zsidó uralomként” aposztrofált vörös farsangra elkerülhetetlenül következő megtorlásoktól és pogromoktól majd a keresztlevél megvédi őket.¹⁹ De a bukás utáni zsidóvéresek és gyilkosságok ellen a friss keresztlevelek nem nyújtottak védelmet senkinek. A fiatal Szilárd Leó is hiába mutatta fel a műegyetemi zsidóverőknek két hónapos keresztlevelét 1919 szeptemberében, a megaláztatást nem kerülhette el.²⁰ Azt pedig a szegedi gondolat „vérbeli” – husággal és bikacsökkel – dolgozó apostolai felejtették el, hogy a szegedi 46-os vörös ezred laktanyáját 1919. május 7-én elfoglaló tartalékos tisztiszázad fele részben zsidókból verbuválódott: a támadást végrehajtó szakasz 24 tisztjéből 22 zsidó volt, s a szegedi zsidó hitközség anyagi támogatása nélkül sem az aradi, sem a szegedi ellenforradalmi kormány nem tudott volna egy napig sem létezni.²¹

„Mi lett volna ha...?” Ahogy az 1918 őszén indult baloldali ihletésű őszirózsás forradalom végződhetett volna másként, mint a proletárdiktatúra ámokfutásában, úgy feltehetjük, hogy a proletárdiktatúra ellen szerveződött szegedi gondolat sorsa is lehetett volna a háború katasztrófájában elsüllyedt szabadelvű konzervatív rend demokratikus és némileg liberális korrekciója. Azt, hogy „meztelen a bolsevik király”, a liberális Szász Zoltán újságíró, a *Huszadik Század* publicistája mondta ki az Otthon Körben 1919. július 7-én, percekig tartó, tomboló taps közepette: „Amit én teszek az nem ellenforradalom, hanem szabadságharc. [...] *Küzdelem egy olyan rendszer ellen, amely [...] [a] kommunizmus fogalmának egyszerű bitorlása mellett a legelvetemedettebb zarnokságot és minden gazdasági és művelődési életnek elnyomását valósította meg.*”²²

Azt, hogy a múlt milyen nehezen múlt el a várakozás horizontjáról, groteszk módon szemlélteti a forradalmak idejét száműzetésben töltő polgári demokrata és királyához hú Vázsonyi Vilmos magatartása. Ő még 1919. november elején is kétségbeesetten azt akarta hinni, hogy Ferenc József hajdani szárnysegédje, Horthy Miklós az elvtársa lehet.²³ Nem lett. „*He is a gentleman*” – mondta Horthyról az antant budapesti megbízottja, Sir George Clerk, de a Nemzeti Hadsereg fővezére nem az úriemberi világot hozta vissza, hanem a jogfosztó, numerus clausulás, zsidóverő fehér ellenforradalom világát, király nélküli királyságot, az orgoványi kiserdő megcsonkított hullákkal teli tömegsírjait, halálra vert és sietve elföldelt zsidókat és parasztokat szerte a Dunántúlon.²⁴ 1920. február 17-én azt a Somogyi

¹⁸ MAGYARFALVY, 1919.

¹⁹ GROSZMANN, 1919. 9–10.

²⁰ FRANK, 2012. 196.

²¹ SZABOLCSI, 1921. 14.

²² SZÁSZ, [1922]. 12–14.

²³ VARJASSY, 1932. 110. Vö. GARAMI, 1922. 178.

²⁴ CLERK véleményéhez lásd: GARAMI, 1922. 175.

Bélát, a *Népszava* félelmet nem ismerő újságíróját rabolták el, kínozták meg és gyilkolták meg állati kegyetlenséggel Horthykülönítményes tisztjei, akinek a kommunista diktatúra elleni bátor felszólalását – „...egyéni diktatúrát nem tűrünk, mi a proletárságon belül demokráciát akarunk” – fél évvel korábban kicenzúrázta a vörös hatalom a Tanácsok Országos Gyűlésének jegyzőkönyvéből.²⁵

Az eseményeknek azonban nincsen logikájuk, legfeljebb előzményeik. Sem az antiszemiták, sem a kommunista történetírás nem szívesen emlékezett arra, hogy a Tanácsköztársaság távolította el Budapestről a galíciai zsidó menekülteket, akikről a *Népszava* mint naplopókról, a *Vörös Újság* pedig mint olyan parazitákról írt, akiknek „pusztulnia kell a dolgozók országából, vagy kényszermunkára fogva kell megérdemelni a drága kenyeret”.²⁶ A kitoloncolás gondolata mögött egyébként nem az antiszemitizmus állt, hanem Budapest ellátásának gondja, de a megoldás javasolt módja ugyanolyan komor módon vetítette előre a 20. századi magyar jövőt, mint a zabolátlan antiszemita indulatok:

„ezt az óriásira dagadt fővárost meg kell kicsinyítenünk és pedig azért, hogy az improduktív munkát végzőket innen rendszeresen eltávolítsuk. Budapesten még ma is van legalább 50 000 parasztcseléd, aki ha vidékre menne és ott kapálna, dolgozna, produktív munkát végezne, így azonban teljesen improduktív. Itt van óriási létszámú mindenféle szolga, házmester, akinek vidéken van háza földje és akit ha innen eltávolítjuk vidéken produktív munkára bírhatunk. Itt van azután a teljesen improduktív rengeteg mindenféle külföldi zsidó még mindig tízezerszámmra, s ezeket is el kell távolítani, amit minden antiszemitizmus nélkül mondok.”²⁷

A szavakat tettek követték. Miután Varga felszólalását Kun Béla is a magáévá tette, a Teleki téren, valamint a Klauzál utca környékén összeszedett galíciai zsidókat erőszakkal tették át a magyar határon 1919 júliusában.

A Tanácsköztársaság itt-ott felbukkanó romantikus felidézését nem igazolja vissza egyetlen forrás sem, a legrosszabb bürokratikus diktatúra volt megvalósulóban, s a román hadsereg átkelése a Tiszán 1919 júliusának utolsó napján csak egyértelművé tette: a munkásoknak is elégük van belőle. A Forradalmi Kormányzótanács augusztus 1-i lemondásakor Lengyel Gyula megfogalmazta: „A munkásság gyári gyűléseken zsidózik és azt kiabálja: *Le a proletárdiktatúrával!* Politikai összeomlás történt. Szerencse, hogy a katonai összeomlás is megtörtént egyidejűleg. Harctéri győzelem esetén is összeomlott volna a Tanácsköztársaság.”²⁸

Nem nagyon cáfolhatjuk Varga Jenő írásom elején idézett szavait, miszerint a proletárdiktatúra békés hatalomrajutása egyszeri és kivételes esemény volt, összeomlásának törvényszerűsége azonban szinte magától kínálkozik. Élhetünk azért persze a gyanúpörrel: ki fogadott volna Lenin rendszerének tartósságára 1918 márciusában, amikor megkötötte a vilmosi Németországgal és

²⁵ SOMOGYI, 1919. 4–5. A Hungaricana közgyűjteményi portálról letölthető változat a szerkesztett, azaz cenzúrázott dokumentum, amely nem tartalmazza Somogyi felszólalását: *Tanácsok országos gyűlésének naplója*, 1919.

²⁶ N.N., 1919a, ill. N.N., 1919b. A kitoloncolás egyébként eredetileg Varga Jenő gondolata volt.

²⁷ VARGA, 1919b. 65.

²⁸ ÁGOSTON, 1989. 298–289.

szövetségeseivel a megalázó breszt-litovszki békét? Nem véletlen, hogy a *magyar* Tanácsköztársaság is akkor ment ki végképp a divatból, amikor a bolsevik tragédia színpadára végképp legördült a függöny. 1989-ben. Végképp? A sokoldalúan motivált felejtés alól nemcsak az elmúlt évtizedben színre lépett új történelmi generáció friss szemléletű művei jelentik a kilépést és nem is kizárólag a történelmi bűnbakkeresésnek örök divatja. A Tanácsköztársaság kétes emlékezete olykor váratlan bűvópatakként kúszik elő: ki gondolná, hogy máig példás rendben tartott márvány emléktábla hirdeti a lillafüredi kisvasútnál, hogy terveit a Földművelésügyi Népbiztosság rendelte el? Marx híres megállapítása szerint minden történelmi esemény kétszer fordul elő a történelemben, egyszer tragédia, másodsor komédia formájában. A kommunizmus magyarországi történetével máshogy történt, a rövid, véres, de mégis komikus első felvonást harminc évvel később követte az igazi nagy tragédia.

Felhasznált irodalom és rövidítések

Levéltári források

BFL BFL XVI. 1. g	Budapest Főváros Levéltára Budapest Főváros Forradalmi Központi Munkás- és Katonatanácsa (BFKMK) Intézőbizottságának jegyzőkönyvei
MNL OL MNL OL K 27 MNL OL K 255–1919–2356	Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára Forradalmi Kormányzótanács ülései Varga Jenő levele Székely Béla pénzügyi népbiztoshoz a Sigmund Freud által az Agrárbanknál tudományos folyóiratok kiadására letétbe helyezett 250 000 korona, illetve saját kisebb letétje Bécsbe, Freud részére való utalásáról 1919. április 16-án
HIL VII. 1. 774. HIL MTK 133.d	Hadtörténelmi Iratár és Levéltár Tanulmányok és visszaemlékezések gyűjteménye, Hoss József: Töredékek a kommunizmus történetéből Kaposváron Verbóczy Kálmán visszaemlékezései
PIL PIL 810.	Politikatörténelmi Intézet és Levéltár Garbai Sándor iratai

Nyomtatott források és szakirodalom

ÁGOSTON

1989 ÁGOSTON Péter: Ágoston Péter népbiztos naplóbejegyzései (1919. május 4-től 1919. augusztus 1-jéig.) In: *Visszaemlékezések 1919-ről*. Szerk.: KENDE János – SIPOS Péter. Budapest, Gondolat, 1989. 271–289.

CSUNDERLIK

- 2019 CSUNDERLIK Péter: *A „vörös farsangtól” a „vörös tatárjárásig” A Tanácsköztársaság a korai Horthy-korszak pamflet- és visszaemlékezés-irodalmában.* Budapest, Napvilág, 2019.

ESTERHÁZY

- 1921 ESTERHÁZY Miklós: *Emléklapok 1918. nov. 1-től 1919. augusztus 2-ig terjedő időkből.* Budapest, Szent István Társulat, 1921.

ESTERHÁZY

- 2000 ESTERHÁZY Péter: *Harmonia Caelestis.* Budapest, Magvető, 2000.

FAZEKAS

- 1997 FAZEKAS Csaba: A „Vallásügyi Likvidáló Hivatal” 1919-ben. In: *Múltból a jövőbe. Tanulmányok.* Szerk.: PÖLÖSKEI Ferenc – STEMLER Gyula. Budapest, ELTE BTK Új- és Legújabbkori Történeti Tanszék, 1997. 63–101.
- 2001 FAZEKAS Csaba: A Fáber–Apáti per. A Tanácsköztársaság „vallásügyi likvidáló biztosainak” felelősségre vonása 1920-ban. *Győri Tanulmányok*, (2001) 24. sz. 17–42.

FRANK

- 2012 FRANK Tibor: *Kettős kivándorlás. Budapest–Berlin–New York, 1919–1945.* Budapest, Gondolat, 2012.

GARAMI

- 1922 GARAMI Ernő: *Forrongó Magyarország. Emlékezések és tanulmányok.* Lipcse–Bécs, Pegazus, 1922.

GROSSZMANN

- 1919 GROSSZMANN Zsigmond: Statisztikai adatok a kitérésekről. *Egyenlőség*, 38. (1919. október 12.) 21. sz. 9–10.

JANOS

- 1971 JANOS, Andrew C.: The Agrarian Opposition at the National Congress of Councils. In: *Revolution in perspective. Essays on the Hungarian Soviet Republic of 1919.* Eds.: JANOS, Andrew C. – SLOTTMAN, William B. Los Angeles, CA–London, University of California Press, 1971.

KOLTAI (SZERK.)

- 2013 KOLTAI András (szerk.): *A magyar piaristák és a Tanácsköztársaság.* Bev.: SZAKÁL Ádám. S. a. r.: KOLTAI András. Budapest, Piarista Rend Magyar Tartománya, 2013.

KÓBOR

- 1919 KÓBOR Tamás: *A bolsevizmusról a bolsevizmus alatt.* Budapest, Franklin, 1919.

LENGYEL

2017 Lengyel András: A „tizedeltető” Lukács György. Egy politikai folklór-szüzsé történeti háttéréhez. *Forrás*, 49. (2017) 1. sz. 75–92.

LÖWY

1985 LÖWY Michael: Zsidó messianizmus és anarchista utópiák Közép-Európában. In: *Zsidókérdés Kelet- és Közép-Európában*. Szerk.: MISZLIVETZ Ferenc – SIMON Róbert. Budapest, ELTE ÁJK, 1985. 213–244.

LUKÁCS

1989 LUKÁCS György: *Megélt gondolkodás. Életrajz magnószalagon*. Az interjúkat készítette: EÖRSI István – VEZÉR Erzsébet. Budapest, Magvető, 1989.

MAGYARFALVY

1919 MAGYARFALVY Ede: Kinek a kezében van a magyar nép sorsa? *Bécsi Magyar Futár*, (1919. március 26.) 2.

MOLNÁR

2011 MOLNÁR Sándor Károly: Bereczky Albert levele Forgács Gyulához, 1920. szeptember 2-án (és ami utána következett...). *Egyháztörténeti Szemle*, 12. (2011) 4. sz. 11–38.

N. N.

1919a Lesz már hajléka a proletárnak. *Népszava*, (1919. április 10.) 7.

1919b A főváros tehermentesítése. Éjszakai razzia az üzérkedő galíciaiak tanyáin. *Vörös Újság*, (1919. július 17.) 5.

SOMOGYI

1919 SOMOGYI Béla felszólalása a Tanácsok Országos Gyűlésének 2. ülésnapján 1919. június 15-én. *Tanácsok Országos Gyűlésének Naplója*, 2. ülés, 1919. június 15. Budapest, 1919.

SZABOLCSI

1921 SZABOLCSI Lajos: *Mit felelünk az antiszemitáknak? I. A magyar zsidóság szerepe az 1919-es ellenforradalomban*. Budapest, Pesti Izraelita Hitközség ügyosztályának kiadása, 1921.

SZÁSZ

[1922] SZÁSZ Zoltán: *Harmadik emelet 12. Emlékeim a bolsevista és Markó utcai fogságból*. Budapest, Akropolis biz., 1927.

Tanácsok országos gyűlésének naplója

1919 *Tanácsok országos gyűlésének naplója*, 1919. I. kötet. Budapest, Az Athenaeum E. T. Könyvnyomdája, 1919.

(https://library.hungaricana.hu/hu/view/OGYK_KN-1919_1_TOGY/?pg=0&layout=s – Utolsó letöltés: 2020. augusztus 31.)

VARGA

2019 VARGA Jenő titkos emlékirata. Ford., s. a. r.: SZÉKELY Gábor. *Évkönyv 2019 – A nemzetközi munkásmozgalom történetéből*, 45. (2019) 182–193.

VARJASSY

1932 VARJASSY Lajos: *Gr. Károlyi Mihály, Kun Béla, Horthy Miklós. Az októberi forradalomtól a „bűnös” Budapest hódoltáig*. Timisoara, Helicon, 1932.